

KİTAP TANITIMLARI/BOOK REVIEWS

All Things Shining: Reading the Western Classics to Find Meaning in a Secular Age

By Hubert Dreyfus and Sean Dorrance Kelly

New York: Free Press. 254 pp. ISBN-13: 978-1416596158,

What is the meaning of life? This question dominates everybody's thinking at one time or another in his life. Interestingly, the question has disappeared from the modern theoretical discussions. The disappearance of the search for the meaning has much to do with the neglect of existential as Heidegger and many others remind us. This is the basic theme of the reviewed book.

All Things Shining is a serious contribution that pays attention to this lacuna. It, actually, does more than that and offers an alternative path on the question. Hubert Dreyfus is a distinguished professor of philosophy at University of California at Berkeley and a prominent interpreter of the existential philosophy and hermeneutics. Sean Kelly is the chair of Harvard's department of philosophy.

Dreyfus and Kelly present a compact narrative of changes in Western understanding of human existence over the course of nearly three millenniums, and argue that reading great works of literature allows us to rediscover the respect, gratefulness and wonder that were available in Homeric times where God played an all-encompassing role in one's understanding the world. These qualities, they argue, can be cultivated to provide a safeguard against the nihilism they rightly view as threatening our ability to lead meaningful lives in the 21st century. "The gods have not withdrawn or abandoned us," they conclude. "We have kicked them out."

The main theme of the book is that monotheism is a real alternative in the modern world. The ancient Greek way of life, with its structure that starts from God to give meanings to things has been lost in the transformation during the Enlightenment. Modern man lost the way to monotheism by assuming away a way of being-in-the-world that many old societies, including the Islamic ones, found only natural. In their words, “[T]he stakes are even higher. The Enlightenment’s metaphysical embrace of the autonomous individual leads not just to a boring life. It leads almost inevitably to a nearly unlivable one.”

When someone goes beyond the routine and act heroically, the person relates himself/herself to something beyond the modern understanding of life. According to the authors, this is in fact how most modern day “heroes” describe their heroic acts. It wasn’t that they intellectually decided to do such and such a heroic act, the authors tell us, it was that they just saw the situation and acted: “I just saw someone who needed help. Anyone would have done the same thing.” Indeed, many people may have also seen someone who needed help, and yet they didn’t do anything, caught up in their own thoughts and in the possibilities, still caught up in the Enlightenment mode of being an autonomous individual. “Heroes”, however, can often be said not to experience themselves as the source of their actions. In Homer’s world, a hero would have said, like Odysseus, that it was “Athena’s work.” (or, the work of some other divinity). Today, we do not have this option. Dreyfus and Kelly would like to lay the theoretical and philosophical ground-work that will give us all this option back. Like the Buddha, they offer a “middle way” between two evils.

One of the most dramatic examples of the lost in transition is David Foster Wallace. David Foster Wallace (who fought depression all his life and finally took his own life) was very interested in finding out what was still alive and viable in our age so that he could “apply CPR” to it. He viewed this as the mission of an author--or at least as his mission. He tried to overcome the problem of despair and the wasteland of a “consumer hell” by offering the possibility that we can attribute meanings to things by force of intellectual will. You can choose how you will take things, he says. The lady in front of you yelling at her kid in the checkout line might have been up all night holding the hand of her husband who is undergoing chemotherapy treatment for cancer, for example. She might have. You can’t say for sure she wasn’t. The mind is its own place, and can make a hell of heaven and a heaven of hell, in other words. Wallace, however, failed to achieve this, and felt that he wouldn’t ever achieve it. There is no rational way of understand a God-given existence. One is either in it or outside of it. One cannot rationally transform himself/herself from an enlightened person to someone in a god-given world. The authors point out that that is because such a thing is impossible. You can’t just attribute

any arbitrary meanings to things *ex nihilo*, like God, because you are a human, not a god. Wallace's dilemma was to search for heroism without any attribute to any divinity.

In another important chapter, the one named 'From Dante to Kant: The Attractions and Dangers of Autonomy', Dreyfus and Kelly tackle the transformation in our understanding of the world around us. Dante is a key figure in the transformation toward nihilism. Before Dante, during medieval Christendom, the universe 'was' God-given. Dante popularized St. Thomas's harmonization of the Aristotelian thinking and Christian understanding of the World. Existence lost its ontological and non-material structure and became physical. In a sense, this turn of thought institutionalized the perfectness of embodied individuals over disembodied souls.

The final chapter, "Conclusion: Lives Worth Living in a Secular Age" deals directly with this topic, having had the way prepared for it by the previous chapters. Dreyfus and Kelly would like us to feel gratitude towards the world. They feel that this is the best response even to situations that most of us would just view as lucky--the roll of the impartial dice. They discuss both a scene in *The Odyssey* where six spears thrown at point black range all fail to find their mark in Odysseus, and a similar scene in *Pulp Fiction* where six bullets shot from a handgun all miss Jules and Vincent. Jules insists that it is a miracle from God, whereas Vincent just says that sometimes stuff just happens. While the authors don't believe--and don't want us to believe--that a supernatural being caused the bullets to miss somehow or other, they still insist that one should feel grateful and cared for in such an event. The trick to leading an intense and meaningful life, they tell us, is to be open to being swept up by such moods. Helen of Troy, despite causing the Trojan War and leaving her husband to run off with Paris, was acting with "arete", with excellence, by being responsive to Aphrodite's call. Later, the wave passed and the mood subsided and she returned to her husband, and was responsive to Hera's call, to the domestic dimension in life, without feeling the need to rank, reconcile, or compare the two dimensions or moralize her actions.

For Dreyfus and Kelly, this understanding reflects the true meaning of polytheism of existence. It means that there is no overarching mono-logic consideration that can rank and adjudicate the gods and goddess and the realities, the domains, over which they preside. To decline from this to monotheism is to narrow the range and wonder of human life from its multi-dimensional richness in Homer, to the nothingness of a line, a single dimension, in the modern world.

In their discussions, Dreyfus and Kelly use Heideggerian concepts to show the transition. 'Mood' can be given as an example. In the world of Homer, the experience of a mood is external. Moods are given by gods, public and shareable. 'One could catch the mood of fierce courage from being in the presence of Ares or Achilles.' The Carte-

sian view of individual transforms mood into an inner and/or psychological state. In this transformation the source of the meaning of the outer world changes as well. The existence loses its ontological connection and becomes merely ontical.

The major contribution of the book is to push readers on things we take granted and forget afterwards. A modern reader usually does not even ask the fundamental question of what would be the world around us if our assumptions about what to ask were different. This book is a very important contribution that questions basic foundations of the transformation that comes with the Enlightenment.

Fuat Oğuz, *Yıldırım Beyazıt Üniversitesi*

The Middle East in Transition: Turkish and Syrian Perspectives

By Mehmet Bulut & Nasuh Uslu (eds.)

Ankara: Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi (ADAM), 175 sayfa, ISBN: 6058867604.

Orta Doğu olarak adlandırılan bölgenin tarihi incelendiğinde, en eski uygarlıkların bu bölgede kurulduğunu gözlemleyebiliriz. Bu uygarlıklardan biri olan Roma İmparatorluğu döneminde bölgede siyasi ve ekonomik bütünlük sağlanmıştı. Pers İmparatorluğu ise yedinci yüzyıla kadar, yani Müslümanların Orta Doğu'yu fethetmesine kadar bölge üzerinde nüfuz sahibiydi. Bu dönemden itibaren ise; Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans) ve Pers İmparatorlukları'nın zayıflamış, bölgeyi uzun süre Müslüman devletler yönetmişlerdir.

Hıristiyanlığı yayma ve fetih amaçlarıyla Haçlı seferlerini düzenleyen Avrupa krallarının temel hedefi ise kutsal toprakları ele geçirmek ve Müslümanları zayıflatmaktı. Ancak bu seferler başarısız oldu ve bunun yanında, Osmanlılara toprak kaybeden Bizans İmparatorluğu'nun daha da zayıflamasında etkili olmuştur. 1453'te İstanbul'u fethederek Bizans İmparatorluğu'nun varlığını sona erdiren Osmanlıları Memluklar, on beşinci yüzyıl boyunca Orta Doğu'nun dışında tutmayı başarmışlardır. Ancak 1514 yılından itibaren, Osmanlı İmparatorluğu bölgeyi sistemli bir şekilde fethetmeye başlamıştır. Böylece Orta Doğu'yu, onuncu yüzyıldaki Abbasi hâkimiyetinden sonra ilk defa Osmanlı İmparatorluğu bir araya getirmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yirminci yüzyılda yıkılmasından sonra bölge birçok çatışmaya sahne olmuş ve Batılı devletler bu bölge üzerinde hâkimiyet kurma çabası içine girmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupalıların bölgeden el çekmesi ve petrol sanayisinin öneminin artması modern Orta Doğu'nun inşa sürecine tekabül etmektedir. Günümüzde ise yirminci yüzyılın ilk yarısından kaynaklanan barış, istikrar ve refah sorunları giderek daha fazla gündeme gelmektedir. Bu sorunların çok boyutlu olması, çözümlerin kolay olmadığına işaret edebilir, ama sorumluluk sahibi akademisyenler ve bilim insanlarının bu çözüm arayışında yer almaları beklenmektedir. Bölge devletleri arasında kültürel ve ekonomik işbirliğinin geliştirilmesinin ve serbest ticaret alanı oluşturulmasının ise barış, istikrar ve refahın sağlanmasında önemli bir yer tutacağı fikri hâkimdir.

Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi (ADAM) ile Uluslararası Suriye Akademisi (USA), Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı'nın (TİKA) desteğiyle 2-3 Mayıs 2009 tarihlerinde Şam'da bir konferans düzenlemiştir. Bu konferansın temel hedefleri Türk ve Suriyeli akademisyenler arasında bölgesel sorunların tartışılması, bu sorunlara çözüm

aranması ve işbirliği fırsatlarının oluşturulmasına katkıda bulunmaktı. İki gün içinde yapılan dört oturumda farklı bakış açılarının katkılarıyla yapılan tartışmaların konuları sırasıyla; Türkiye-Suriye ilişkilerinin tarihi, Türkiye-Suriye siyasi ve diplomatik ilişkileri, Türkiye ve Suriye halkları arasındaki ilişki ve son olarak Türkiye ile Suriye arasındaki ekonomik ve ticari işbirliği fırsatlarıydı. Dolayısıyla bu kitap, ADAM ve USA tarafından düzenlenen ‘The Middle East: Prospects, Challenges and Opportunities of Cooperation’ başlıklı konferansın akademik katkılarını bir araya getiren bir kaynaktır. Bu kitapta, ekonomi ve tarih ile ilgili makaleler Mehmet Bulut tarafından, siyaset ve uluslararası ilişkiler konulu makaleler ise Nasuh Uslu tarafından düzenlenmişlerdir.

İlk olarak Mehmet Bulut, erken modern zamandan bu yana Levant bölgesinin dünya ekonomisindeki öneminden bahsetmektedir. Levant bölgesi; Antik Mısır, Mezopotamya, Roma ve Yunan uygarlıklarının ortasında kalan alandır ve önce Roma İmparatorluğu, onun yıkılmasıyla da Bizans İmparatorluğu ve Müslüman uygarlıklar tarafından hâkimiyet altında tutulmuştur. Bu Müslüman uygarlıklardan sonuncusu olan Osmanlıların topraklarının en geniş seviyeye ulaştığı dönem, Avrupanın kapitalizmin gelişiminin merkezinde yer alarak Asya, Afrika ve Amerika kıtasında sömürgeci faaliyetlerde buldukları döneme tekabül etmektedir. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu kültürel, dini ve ekonomik açıdan Avrupadaki çağdaşlarıyla karşılaştırıldığında bir hayli zengindi. Bunun yanında yerli, yabancı, Müslüman, gayri-Müslüman tüm tüccarlara ülkenin diğer bölümlerinde olduğu kadar Levant bölgesinde de ticari faaliyetlerde geniş özgürlükler sağlanmıştı. Sonuç olarak, erken modern dönemde Osmanlılara tabi bölgeler olarak Balkanlar, Afrika ve modern Orta Doğu kültürel ve ekonomik olarak birbirleriyle bütünleşmiştir.

Mustafa Acar ise makalesinde, serbest ticaretin Müslüman dünyasına neler getirebileceğini sorgulamakta ve gelişen sekiz ülkedeki serbest ticarete yoğunlaşmıştır. ‘Gelişen 8 Ülke’ (Developing 8/D8) projesi, İslam Konferansı Teşkilatı üyesi, gelişmekte olan ve en fazla nüfus yoğunluğuna sahip sekiz Müslüman ülkenin bütünleşme çabalarının bir sonucudur. Bu sekiz ülke; Türkiye, Malezya, Endonezya, Bangladeş, Pakistan, İran, Mısır ve Nijeryadır. Bu makalenin konusu olan D8 projesinin amaçları ise; D8 ülkelerinin dünya ekonomisindeki yerlerinin geliştirilmesi, ticari ilişkilerde yeni fırsatlar oluşturulmasını, uluslararası düzeyde karar alma süreçlerine katılımı artırmayı ve D8 ülkelerinin daha iyi yaşam standartlarına ulaşmasını amaçlamaktadır. Makalede, serbest ticaretin yoksulluğu azaltmak için kullanılacak kaynakların temininde ve Müslüman dünyadaki siyasi ihtilafların çözümüne katkıda bulunacağı öngörülmüş, bütün D8 ülkelerinin bundan faydalanacağı ve yüksek refahın sağlanacağı fikri savunulmuştur.

İbrahim Dursun dördüncü bölümde Suriye’nin finansal ve ekonomik gelişimini Türkiye ile işbirliği çerçevesinde tartışmıştır. Suriye’nin finansal sisteminin zayıf ol-

ması ve devletin büyük baskısı altında olması, kamu hizmetlerinin sağlanmasına ket vurmaktadır. Türkiye-Suriye ilişkileri ise son zamanlarda hızla gelişmektedir. Ticari girişimlerin ve siyasi ilişkilerin gelişiminin yanı sıra, kültür, turizm, güvenlik, gümrükler, ulaşım ve tarım gibi birçok alanda bu iki devlet ortak projeler yürütmektedirler. Bunun da ortak bir sınıra ve tarihe sahip olmalarından kaynaklanmakta olduğu öngörüsünde bulunulmuştur. Ancak yine de, Suriye ekonomisinin gelişiminin ancak kararlı ekonomik reformların uygulanmasıyla gerçekleştirileceği beklentisi vardır. Bu yolda Türkiye ile tecrübe paylaşımında bulunmasının Suriye için büyük bir fırsat olacağı ve daha verimli bir işbirliği ve dostluk ortamı yaratacağı fikri belirtilmiştir.

Metin Toprak ve Erdal T. Karagöl ise Türkiye-Suriye ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi için mevcut olan en iyi fırsat alanlarına odaklanmışlardır. Suriye'nin devlet güdümlü ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçiş çabaları ise yazarların da üzerinde durduğu dış ticaret ve doğrudan yabancı yatırımlar açısından önem arz etmektedir. Zira Türk yatırımcıların Suriye'deki yatırımlarının artması, sermayenin korunduğu ve karlılık oranının yüksek olduğu dostane iş ortamına sahip bir ülke yolunda ilerlemesinden kaynaklanmaktadır. Yani makalede, yabancı sermaye akışının mülkiyetin korunduğu, yolsuzlukların önlendiği ve güçlü bir ekonomik büyümenin sağlandığı piyasa temelli ekonomilere doğru olduğu savunulmaktadır.

Mustafa Çufalı, Türkiye-Suriye ilişkilerinin tarihini güvenlik temeline dayanan dostluk bağlamında değerlendirmektedir. Türkler Suriyeliler ile ilk teması, sekizinci yüzyılda Emeviler hanedanlığı zamanında yaşanmıştır ve bu temasın ardından İslam dinini benimsemişlerdir. Daha sonra Yakın Doğu'ya doğru harekete geçen Türkler Selçuklu Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu'nu kurmuşlardır. Sınırları Suriye'yi de kapsamak kaydıyla Arabistan'a kadar uzanan Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yıkıldığında Suriye, Fransız mandası altına girmiştir ve bu tarihten sonra iki ülkenin politik tutumları farklılaşmıştır. PKK ve Fırat suyunun dağıtımı konuları ise iki devleti 1998 yılında savaşın eşiğine kadar taşımıştır. İki devlet arasındaki ilişkinin altın çağının başlaması ise Türkiye'de Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP), Suriye'de ise Beşar Esad'ın iktidara geldiği döneme rastlar.

Sekizinci bölümde Merwan Kalaban gerilimden işbirliğine uzanan Türkiye-Suriye ilişkilerini ele almıştır. Suriye ve Türkiye ilişkilerinin doğasının, özellikle 1998 krizinin ardından, ihtilaftan işbirliğine dönüşmesi bir başarı olarak görülmüştür. Bu bağlamda neo-realistlerin iki komşu devletin işbirliğine giremeyeceği fikrinde yanıldıkları öne sürülmüştür. Yapısal realistlere getirilen eleştiri ise; onların düşüncesinin aksine, bu işbirliğini makbul ve mümkün kılan yapının uluslararası sistemin tek kutuplu doğası olduğudur. 11 Eylül saldırıları sonrası dünya şartları, George W. Bush'un benimsediği militarist yönetim yaklaşımı ve Suriye ile Türkiye'deki iktidar değişimlerinin Şam'ın ve Ankara'nın

dış politika tutumlarında gerçekleşen değişime yardımcı olduğu fikri söz konusudur.

Nasuh Uslu kendi bölümünde Türkiye'nin yeni 'Orta Doğu Yaklaşımı' nı anlatmaktadır. AKP'nin yeni Orta Doğu yaklaşımı, bölge siyasetine katılmaya yanaşmayan veya batı adına bölge siyasetinde etkin olma amacı güden önceki Türk dış politika yaklaşımlarını reddetmektedir. 'Sıfır Problem' amacıyla bölgesel ülkelerle ilişkiler kuran Türkiye, bu durumu avantaja çevirmeyi hedeflemekte ve dolayısıyla bir güvenlik alanı ve stratejik derinlik yaratmak arzusundadır. Bu yeni yaklaşım dolayısıyla, Türkiye'nin bölgede çok daha etkin ve saygı duyulan bir devlet haline geldiği belirtilirken, önceden geliştirilmiş önyargıların kırılması yolunda olumlu sonuçlar elde edildiği savunulmuştur. Her ne kadar yeni yaklaşımın bütün bölgesel sorunları toptan çözmesi beklenmese de bu tutumun hem dünya güç dengeleri hem de bölgesel güçler için doğru bir istikamet olduğu fikri makaleye yansıtılmıştır.

Dokuzuncu bölümde Bassam Abu Abdullah, Türkiye-Suriye ilişkilerini tartışmaktadır. Geçtiğimiz yıllarda Türkiye'nin en etkileyici başarısı, komşu ülkelerle 'sıfır problem' ilkesi doğrultusunda yürüttüğü çok boyutlu ileriye yönelik diplomasi stratejisidir. Ekim 2009'da Türkiye başbakanı R. Tayyip Erdoğan'ın Bağdat'ı ziyareti, güvenlik ile enerji alanlarını kapsayan 41 anlaşmanın imzalanması ve stratejik işbirliği konseyi toplantısına katılması bu stratejinin önemli adımlarındandır. Yine aynı dönemde Tahran'a yapılan ziyaret ve Washington ziyaretinin hemen öncesinde İran'ın nükleer programının barışçıl amaçlar taşıdığına açıklanması diğer bir adımdır. Aynı yılın Aralık ayında Şam'daki stratejik işbirliği konseyinin ilk toplantısına Suriyeli meslektaş Beşar Esad ile eş başkanlık yapması ve su, enerji, sağlık, kültür, güvenlik, ticaret, eğitim ve elektrik alanlarını kapsayan anlaşmalar imzalanması yine bu stratejinin bir sonucudur. Son olarak ise, iki ülke arasında vizelerin kaldırılması ilişkilerin geliştirilmesinde tarihi bir olay olarak nitelendirilmektedir.

Gökhan Bacık bir sonraki bölümde Türkiye-Suriye yaklaşımının dinamiklerini tartışmaktadır. Bu iki devlet arasındaki yaklaşma, bölgesel siyaset açısından büyük önem arz eder. Her iki devlet de, sık sık gerçekleştirdikleri yüksek düzey ziyaretler aracılığıyla *de facto* diplomatik mekanizmalar geliştirmişlerdir. Bunun yanında, mevcut Türkiye-Suriye ilişkilerinin tarafların politik ve ideolojik tercihlerine indirgenmesini anlamanın mümkün olmadığı görüşü yazar tarafından savunulmuştur. Diğer bir deyişle yazar, bu yaklaşmayı Esad'ın ülkesi üzerindeki tecridi kaldırma kaygısına ve AKP'nin Arap Müslüman dünyasına yaklaşma çabasına bağlayanları indirgemeci olarak nitelendirmektedir. Bu konuda yazarın dayanak noktası ise, iki ülke arasındaki ilişkilerin dinamiklerinin geniş doğasının liderlik düzeyindeki tercihlerden daha üst seviyede işlediği varsayımdır. Sonuç olarak, bu makalede yakın dönem Türkiye-Suriye yaklaşması, sistem düzeyinde incelenerek ortaya konmaya çalışılmıştır.

On birinci bölümde Âdem Efe, mevcut Türkiye-Suriye işbirliğini ve bu işbirliğinin Orta Doğu'nun siyasi ve toplumsal sorunlarının çözümüne getireceği katkılarını anlatmaktadır. Yirminci yüzyılın başından itibaren birçok çekişmenin yaşandığı Orta Doğu, toplumsal ve siyasi sorunların birbirleriyle bağlantılı olarak giderek büyümesine tanıklık etmiştir. Bu sorunların çözümünde göz önünde bulundurulması gereken etmenler ise; bölgenin çok kültürlü doğasının farklı etnik ve mezhepsel yapısı, karşılıklı güvenin temini, karşılıklı siyasi diyalog, karşılıklı ekonomik ilişkiler ve kültürel etkileşim olarak sıralanmıştır. Güvenlik tedbirlerinin alınmasının ardından, krizlerin barış yoluyla çözümü için diyalog kurmaya katkıda bulunacak mekanizmaların yaratılması bu bağlamda mühimdir. Bunlara ek olarak önemli görülen mevzu, ekonomik kaynakların adil ve eşit dağıtımı için gerekli ortam ve karşılıklı ekonomik bağların kurulması ve geliştirilmesidir. Son olarak, Suriye'de demokrasinin gelişimi desteklenmeli ve Türkiye, bölgenin güçlü bir devleti olarak bu konuda etkin ve yapıcı bir rol oynamalıdır.

Kitabın son bölümünde ise Ali Boran ve Kemal Öztürk, Şam Süleymaniye Külliyesi'nin Türkiye-Suriye kültürel ilişkileri üzerindeki rolü üzerine odaklanmıştır. Süleymaniye Külliyesi, Kanuni Sultan Süleyman tarafından 1554-1560 yılları arasında yaptırılmıştır ve Mimar Sinan tarafından tasarlanmıştır. Külliye, Hac kervanlarına, yani Mekke hacılarına hizmet etmek için inşa edilmiştir. Külliye'de cami, imarethane, darülaceze ve kabristan vardır. Külliye'nin ilk tasarımı aşamasında inşa edilmeyen medrese binası ve pazar yapıları ise 1576 yılında Külliye'ye dâhil edilmiştir. Külliye'nin coğrafi yönü ise Kible'ye doğrudur.

Özetlenecek olursa; 'The Middle East in Transition: Turkish and Syrian Perspectives' isimli bu kaynak, Orta Doğu'daki ülkeler arasında gelişen ilişkiler ve artan işbirlikleri hakkında yapılan tartışma ve istişarelerin sunulması için bir giriş niteliği taşımaktadır.

Hami Doruk Köse, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Adam Smith (“Marifet” ile “Zenginlik” Arasında İki Düşünce İki Dünya)

Selma Karışman

İstanbul: Ötüken Neşriyat, 576 sayfa, ISBN: 9754377972.

Tarihin en büyük dönüşümlerinden birisi hiç kuşkusuz ortaçağdan yeni çağa olan geçiş olmuştur. Çünkü bu geçiş sadece materyalist olamamış aynı zamanda dünya üzerinde yaşayan insanlarda da özellikle Avrupa insanında da hem sosyolojik hem de ahlaki değişimlere sebep olmuştur. Bu değişim belki de dünyanın günümüzdeki durumunun en önemli sebeplerinden birisidir. Bu noktada yazar Dr. Selma KARIŞMAN bu değişimi gerek temel kavramları ile gerekse her iki dönemi anlatarak incelemeye çalışmıştır. İncelemesini desteklemek için de aynı dönemde yaşayan iki düşünürü karşılaştırma yoluna gitmiştir. Bu düşünürlerden birisi Avrupa’da “homoeconomicus”un yaratıcısı olan modern iktisadın belki de yaratıcısı Adam Smith, diğeri ise aynı dönem Osmanlı topraklarında yetişmiş ve yaşamış alim Erzurumlu İbrahim Hakkıdır. Yazarın bu iki düşünürü ele almasının en önemli nedeni ise her iki düşünürün aynı dönem yaşamış olmasıdır. Fakat farklı iki dünyanın görüşlerine sahip olmalarıdır. Yazar ilk olarak kitapta bu iki yazarın karşılaştırmasını yapmadan her iki dönemin sosyal, iktisadi ve dini ortamlarından bahsetmekte ve ilk olarak karşılaştırmasını dönemler arası yapmaktadır. Ele aldığı üç temel kavram ise din, ahlak ve ekonomi olmuştur. Gerçekten de bu üç kavram ortaçağda Avrupa’da iç içe iken, modernleşme ile yeniçağa adım atılırken birbirlerinden kopmaya başlamışlardır. Bu dönüşüm Avrupa’nın hızlı bir şekilde büyümesini sağlarken, artık orada yaşayan insanlarda geçmişten farklı ahlaki ve sosyal düzene sahip olmaya başlamışlardır. Şimdi bizde bu kitaptan yola çıkarak, yazarımız Dr. Selma Karışma’nın kitabını bir kez daha gözden geçirmeye çalışalım.

TARİHİ ARKA PLAN

PRE-MODERN DÖNEM: DİN-AHLAK-EKONOMİ

Pre-modern dönemlerde dini ve dinden kaynaklanan ahlaki normlar, Doğu’da ve Batı’da, ekonomik faaliyetlerin de içinde olduğu bütün toplumsal alanları güdülemektedir. Davranışların inançla belirlenmesinin toplumsal hayata, temel davranış ve organizasyonlar bazında bir örneklik kazandırdığı bu toplumlar; coğrafi olarak bile ayrılmayacak bir özdeşliğe sahiptirler.

Pre-modern dünyada “kişisel kazanç” temeli üzerinde örgütlenen bir sistemin uygunluğu kanaati hiçbir zaman kök salmamıştır ve geleneksel hiçbir toplumda ekonomi, ayrı bir varoluş alanına sahip değildir. Geleneksel dünyada, ne kazanma hırsı ne de gevşek ahlaki kural; çok çalışmanın bir fazilet ya da ahlaki bir yükümlülük olduğu fikri ile uyumaktadır: Tanrı zenginliğinin üstün önemi ile karşılaştırıldığında, zenginlik peşinde koşmak sadece anlamsız değil aynı zamanda ahlaki olarak şüphe çekicidir. Pre-kapitalist toplumlarda ekonomik faaliyet de, fertlerin ortak davranış kalıpları doğrultusunda icra edilirdi. Ekonomi, bireylerin değil ailelerin çevresinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla modern bir ekonomiden bahsetmemiz mümkün değildir. Pre-modern toplumlarda gerek servet gerekse onu elde etmek için harcanan gayretler, bizzat gaye olmayıp daha üstün bir gayenin emrinde ve hizmetindedir. Ortaçağ ekonomisinin ana amacı, üreticinin ve onun koruyucusu durumundaki kişilerin ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir. Üretimin artırılması ve ekonominin büyümesi fikri, çağın insanına tümüyle yabancıdır. Genel yaşam stratejisi ilerleme ve dinamizm değil, istikrar ve mevcut olanı devam ettirme üzerine kurulmuştur.

Fakat modernleşme ile birlikte bütün bu yapılar hızla değişim içine girmişlerdir. Modern iktisadın temellerini atan bazı pratik bilgiler ile iktisadi ilişkiler ait oldukları sosyo-kültürel bağlamdan soyutlarken, iyi-kötü, doğru-yanlış hükmünü vermede dini buyruk ve otoritenin yerine “iktisadi verimliliği” referans kaynağı olarak alacaklardır.

MODERN DÖNEM: DİN-AHLAK-EKONOMİ

Din-ahlak-ekonomi ilişkileri insanlık tarihinin başlangıcından modern döneme kadar iç içe, birlikte yapısını sürdürmüştür. Fakat, modern dönemde evrilmeye başlayarak farklılaşmaya başlamış ve 18.yüzyıldan itibaren kopma sürecine girmiştir. Bu farklılaşma ve kopma ile birlikte geleneksel dönemden daha farklı sistemlerde ortaya çıkmıştır. Bunların en ön de çıkana kapitalist sistemdir.

Modernitenin hakim özelliği ise, tarıma dayalı toplumsal bir yapıdan sanayiye dayalı toplumsal bir yapıya geçiş olan bu değişim, yeni bir hayat tarzı ve sosyal örgütlenme biçimini diğer toplumlara da dayatmıştır. Smith, modernleşmeye yönelik yaklaşımların, üç temel başlık altında yer alan üç tür tanımla sınırlandırabileceğine işaret eder; bunlardan birincisi, modernleşmeyi ilerleme olarak ifade eder. İkincisi ise, tarihidir. Üçüncüsü ise, gelişmekte olan ülkelerin liderleri veya elitlerince izlenen bir seri politikayı niteleyen idealist bir kisvedir. Sadece Smith değil, pek çok düşünürün moderniteye dair tanımları vardır. Ayrıca şunu da diyebiliriz ki, Aydınlanma'nın düşünce biçimleri üzerindeki etkisinden söz etmek, düşünce ve inanç arasında bir ayrılıktan ve kutsaldan kopuştan bahsetmeye başlamak demektir.

Bilginin kendi başına bir amaç, bilimsel etkinliğin ise insanın en soylu etkinliği olarak kabul gördüğü geleneksel bilgi ve bilim anlayışının yerine ikame edilmek istenen yeni bilimsel anlayışta artık bireyin amacı “eylem”, bilginin amacı da yapılan eylemden “yarar” ya da “ fayda” sağlamaktır. Modern dönemde artık din pasif bir role sahiptir. Allah'ın “en büyük saatçi” olarak görüldüğü Tanrı tasavvurunda, Tanrı'ya bu dünyaya etkisi olmayan pasif bir rol biçilmektedir. Dini inançlarda artık sosyal hayatın kalemlerinden ayrılmış ve artık sadece özel hayatta olan bir ritüel olmuştur. Bu açıdan bakıldığında ise modernizmin bireye vaat ettiği en büyük bedel eskiden koparak, tarihi yıkmak olmuştur. Modernizm ile geleneksel yapı büyük darbeler ile yıkılmaya başlanmış ve yeni insan modeli tarafından geleneksel yapı unutulmaya da başlanmıştır. Böylece artık dünya “tanrı merkezlikten”, “insan merkezçiliğine” kaymaya başlamıştır. Aynı şekilde kitaptan tabiata, vahiyden akla, dogmatizimden şüpheciliğe doğru bir değişim ortaya çıkmıştır. Modernizimden önceki geleneksel ortaçağ yapısında hem Batılı hem de Doğulu düşüncede üretimin artırılması ve iktisadi büyüme tamamen yabancı bir olguydu, burada önemli olan mevcut düzeni ve sistemi istikrarlı bir şekilde sürdürebilmektir. Fakat modern dönem ile birlikte yeni bir ahlak yeni bir ekonomik düzen hatta yeni bir din yapısı bile ortaya çıkmıştır. Artık “toplum” terimi yerini bireye bırakmıştır. Hem dini hem ahlaki hem de iktisadi yönden değişimin en temel sebeplerinden birisi “Protestanlık” olmuştur. Kilisenin aracı rolünü devreden çıkararak bireye Tanrı ile arasında doğrudan ilişki kurması için açtığı yolda ilerleyecektir. Bu din ile “rasyonellik” meşrulaştırılmıştır. Artık Tanrı'nın bağışlaması yerine, insanın kendin ahlakını içten meşrulaştırılması ön plana çıkmıştır. Buna göre yeni insan tipinin yeni bir ölü göze çarpmaktadır. Buna göre; yeni insan hayatta var olmak için artık servetini ve karını artırmak için hareket edecektir. Şunu açıkça söyleyebiliriz ki, modernite Avrupa'nın ekonomik olarak büyümesi olarak görünürken paralel olarak ahlaki yapılarının çöküşüdür.

İKİ DÖNEM ARASI DÖNÜŞÜM TOPLUMSAL DEĞİŞİMİN DİNAMİKLERİ

RÖNESANS

Kelime anlamı “yeniden doğuş” olan rönesans ilk ve Orijinal haliyle 14. ve 15. yüzyıllarda İtalya'da başlayan ve daha sonra Alpleri aşarak Almanya, Fransa, İngiltere ve diğer Avrupa ülkelerine yayılan, sanatsal ve edebi hareketleri nitelenmek için kullanılmıştır. Bu dönemin üç ilkesi olan ampirizm ilkesi, mekanistik bilimin savunuculuğu ve matematiksel açıklamaya beslenen inançtır. Rönesans bilim ve felsefesi de kendisini adeta kaya gibi gördüğü bu üç formül üzerine inşa etmiştir.

Rönesansın bir cephesi birey olmakla birlikte, diğer cephesi ulus-devlet ve ulusal din olmuştur. Ulus- devletin iktisadi hayata yansması merkantilizm olurken, ulus-din de reformasyonun bir sonucu ve nedeni olarak ortaya çıkmıştır. Özetlemek gerekirse, birey; geleneksel otoriteden ve din kökenli ahlaktan uzaklaşarak, toplumsal meşruiyetini bundan sonra kendi mekanizmaları ve “serbest piyasa ekonomisi” kuralları üzerine kuracaktır.

COĞRAFİ VE TEKNOLOJİK KEŞİFLER

Teknolojik gelişmeler ve coğrafi keşiflerde dönüşümün temel dinamiklerinden birisini oluşturmuştur. Çünkü bu gelişmeler insanın kendisini en üstün olarak görmesine sebep olmaya başlamıştır. Sonuç olarak kendi istediği her şeyi üreten ya da yaratabilen bir insan kendisinden daha büyük bir güce inanmaz ve ondan korkamaz.

REFORMASYON

Reformasyon hareketleri ise genel anlamda dini yapıdaki değişimleri içermektedir. Geleneksel dönemin dini artık yerini farklı yapıdaki dinlere özellikle “protestanlığa” doğru bir değişim doğurmuştur. Reformasyon hareketine göre kurtulacak ruhlar Tanrı tarafından seçilmiş bir azınlıktır. Bu seçilmişlik, gitgide iş başarısıyla ölçülecek ve varlıkları işe bağlı “kapitalist”lere münhasır kalacaktır. Böylece Luther’le, ilahi amaçlı ama bireysel çerçevede dünyevi bir çaba gösterilmesi şeklinde formüle edilen ilk aşama; Calvin’le seçilmişliğin belirtisi olarak Tanrı için çok üretmek ama az harcamak, birikimi gereksiz yere israf etmemek şeklinde ilerletilecektir. Kehrer’e göre ise “Calvinizm”, “kapitalizm”in temeli olmuştur.

ADAM SMİTH

Adam Smith’in kitap kapsamındaki görüşlerini ele alırken bölüm bölüm almak yerine rapor kapsamında din-ahlak-ekonomi açısından iç içe anlatmaya çalışacağız. Öncelikle Adam Smith doğanın doğal bir düzenleyicisi olduğundan bahseder ve buna “görünmez el” adı verir. Smith’e göre Tanrı ile işbirliği yapmak ve ilerlemek için elimizden geldiğimiz kadar çalışmalıyız. Smith’in, Hristiyan inancı doğrultusunda dünyanın, her şeyi iyiye götüren ve sınırsız ilim sahibi olan yüce bir kudret tarafından yönetildiğine inandığını söylemek kolay olabilmektedir. Adam Smith, “iş bölümü”nün kötü etkilerinin bile; din ve eğitimle dengelenebileceğini öngördüğü yaklaşımı ve genel olarak, son tahlilde dini bir nosyon olduğuna inanılan “görünmez el” doktriniyle dü-

şünür, toplumsal davranışın ve ahlakın “ilahi kökenleri”ni ya da “yüce yasa koruyucu” teorisini neredeyse tümüyle reddeden İskoç Aydınlanması’nın bir istisnası olarak görebilir. Smith’in ebedi ceza ve ödül motivasyonunun güdümünde bir “salih amel” tutumu sağlamak, yani, “iyi” olmayı adeta bir kişisek çıkar meselesi haline getirmek konusunda dinin ittifakına başvurduğu söylenebilir. Ekonomi sisteminin temelinde yer alan rekabet fikri, ilginç bir şekilde Smith’in dini görüşlerine siyaret eder. Yalnızca iş hayatında değil, hayatın her alanında rekabetin gereğine kuvvetle inanan bir insan olarak o; eğitim, tıp hatta din alanında bile rekabetten yanadır. Smith’in en önemli hedeflerinden birisi makul bir maddi istek peşinden koşmak ve ahlaklı bir yaşamı birleştiren sistemi kurmaktır.

Smith’in iktisadi görüşlerinin temelinde ise döneminde İngiltere’de yaşanmaya başlanan yoksulluk oluşturmaktadır. Bu dönemde işsizlik İngiltere de kol geziyordu ve insanlar sadece yatacak yer uğruna bile çalışmaktaydılar. Bunu bitirmeyi hedefleyerek iktisadi görüşlerini belirtmiştir. O günkü ticari menfaatleri ve siyasal iktidarı denetimleri altında tutan merkantilistlerin paylaştığı geleneksel görüşü bir kenara bırakmak ve yerine iktisadi büyüme ve zenginliğin gerçek kaynağını koymak, böylece İngiltere’nin ve dünyanın kalan bölümünün, sıradan insan adına “en büyük iyileşmeye” doğru yol almasını sağlamaktır. Smith burada bir “iktisadi büyüme teorisi” geliştirmeye çalışıyor. Bu teorisinin ilk adımı ise “ulusların zenginliği” adlı eserinde ilk bölümünde bulunan “iş bölümü”dür. İş bölümünden kasıt iş gücünün uzmanlaştırılması ve aynı zamanda bir malın üretimi yapılırken bunun daha da hızlandırılmasıdır. Smith’in yazmış olduğu “ulusların zenginliği” adlı eserinden iş bölümünden bahsederken toplu iğne örneğini verir. Bu örneğe göre bir işçi bir toplu iğne üretene kadar iş bölümleri ile her bir işçi iğnenin farklı bir bölümünü üreterek aynı sürede 10 adet daha fazla iğne üretebilir. Bu sistem görünürde ticarete önem verildiğinin ve üstünlüğün ele alınmasını sağlayan bir yapıdır. “İş bölümü”nden sonraki bir diğer adım ise “pazar büyüklüğü”dür. Bunun anlamı ise ülke içindeki istihdamın farklı alanlara bölünmesidir. Tek bir konuda uzmanlaşmak yerine pazarı büyük tutarak istihdamın etkisiyle farklı alanlarda da ilerlenebilir.

Bu açılardan baktığımızda ise işbölümünün yararları üç madde ile özetlenebilir; 1. Üretkenlik artışı, işbölümünden ileri gelir, 2. İşbölümü, pazarın genişliğine göre büyür ya da daralır, 3. Serbest ticaret, pazarı alabildiğine genişletir.

Smith’in bir diğer görüşü ise malın değeri ile ilgilidir. Smith’in bu anlamda yaptığı ilk şey malın değerini “kullanım değeri” ve “mübadele değeri” olarak ayırması olmuştur. Bunun içinde yine eserinde “su-elmaz” örneğini vermiştir. Bu örnekte Smith, suyun en önemli şey olmasına rağmen mübadelede bir getirisi olmadığını fakat elmasın kullanımını çok çok az olmasına rağmen mübadelede çok büyük bir değere sahip

olduğunu belirtmiştir. Smith'in değer anlamında parmak bastığı konulardan birisi de "emek-değer teorisi"dir. Bu teoriye göre mülkiyetin değeri ona harcanan emek kadardır. Bu anlamda yine Smith eserinde örnekle açıklama yapmaktadır. "Kunduz-geyik" örneği vererek bu durumu açıklamıştır. Buna göre bir kunduzu vurmak için 2 gün harcanmaktadır fakat bir geyiği vurmak için ise tek gün yetmektedir. Smith'in yarattığı "emek-değer teorisi"ne göre bir kunduzun değeri iki adet geyik kadardır.

Smith'in önemle parmak bastığı noktalardan bir diğeri de mülkiyet hakkıdır. Mülkiyet hakkı, sınırsız sermaye birikimi yani zenginliğin en hızlı büyümesi için gerekli koşuldur. Smith toplumu ise 3 sınıfa bölmektedir. Bu bölünme; ücretler işçi sınıfına ödenmekte, karlar sermaye ve stok sahiplerine gitmekte, rantlarsa toprak sahipleri tarafından toplanır şeklinde yapılmaktadır.

Smith'e göre "sermaye birikimi", "işbölümünün gelişmesi", "büyüme" ve "servet" in yaratılması büyük ölçüde paraya bağlıdır. Para kullanılarak üretkenlik ve kazanç artırılabilir.

Smith'in büyüme teorilerinden birisi de bireyselleşme vurgu yapmasıdır. Devletin savurganlığı ve yönetimin affedilmez hatalarına rağmen, her insanın kendi durumunu daha iyiye götürmek için kesintisiz ve aynı düzeyde gösterdiği sürekli çaba, genellikle işlerin ilerlemeye yönelik doğal gelişimini sağlamaya yetecek kadar güçlüdür. Smith aynı zamanda klasik "serbest dış ticaret teorisi"nin de ilk temsilcilerindedir. Bu konuda Smith'in ortaya koyduğu en önemli argüman "mutlak üstünlükler teorisi"dir. Smith ayrıca liberal iktisadın da kurucusu olarak görünmektedir. Smith'e göre her insan, adalet yasalarını ihlal etmediği müddetçe, kendi bildiği yoldan kendi menfaatleri doğrultusunda koşmakta özgürdür; emeğini ve sermayesini herhangi başka bir insanla veya insanlarla rekabete sokabilir. Bu durumda da "Ulusların Zenginliği"nde ki iktisadi analizin doğal özgürlük ve "laissez faire" sistemine dayandığını söylemekte kolaydır.

ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI

Erzurumlu İbrahim Hakkı, astronomi, fizik, psikoloji, sosyoloji, ve din ile ilgili pek çok bilimsel çalışmalar yapmıştır. Tasavvufi konularla birlikte, fen bilimleri hakkında da geniş bilgileri kapsayan Marifetname adlı eseri, ansiklopedik bir özellik taşımaktadır. 1757'de tamamlanan Marifetname, yalın ve halkın anlayabileceği bir dilde yazılmıştır. Yazarın söylediğine göre, Marifetname 400 kitaptan yararlanılarak yazılmıştır. Bu kitapta ilk defa bir alim tarafından güneş sistemi ('hey'et-i cedide') anlatıldı.

İbrahim Hakkı, Adam Smith ile aynı dönem yaşamış fakat Batı'dan tamamen farklı bir ortamda bir imparatorlukta yaşamıştır. İbrahim Hakkı'nın yaşadığı Osmanlı; çok kültürlü, çok dinli, çok hukuklu yapısıyla, tarihte eşi görülmemiş çeşitlilik barındıran

bir devlet olarak, farklılıklara müdahale etmeden birliktelik oluşturma politikalarıyla ve dünyanın en uzun yaşayan imparatorluğu sıfatıyla ilginç ve önemli bir toplum modeli olarak karşımıza çıkar.

Osmanlıda bu dönemde Batı'dan farklı olarak karşımıza çıkan ilk unsur toprak mülkiyeti olmuştur. Batı'da topraklar feodal beylerin kontrolünde iken Osmanlı'da bulunan topraklar tamamen develete aittir. Bu sayede bu topraklardan elde edilen gelir belli zümre ve gruplara değil bütün toplum için kullanılmaktadır. Böylece Osmanlıda belli istisnalar dışında Avrupa'da ki gibi sosyal bir tabakalaşma oluşmamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu hüküm sürdüğü dönem içinde ilke olarak kendisini sadece insanlardan değil, alemin nizamından da sorumlu hisseden bir anlayışın lideri olarak görmüştür. Osmanlı ayrıca bu dönemde Batı'dan farklı olarak mevcut toplumsal düzenin bozulmadan korunması ve devlet işlerinin aksamadan yürümesi amacına yoğunlaşmıştır. Bu sebeple Osmanlı pozitif ilim metotlarını geliştirmemiş, sosyal ve ekonomik hayata girmemiş ve bir teknolojiye vücut vermemiştir. Bu sebepten ötürü Osmanlı, "Avrupa Mucizesi" adı verilen adımları atamamıştır.

İşte İbrahim Hakkı'da devrin ilmi ortamıyla doğrudan ilişki kuran, Osmanlı talim ve irşad kültürü ile, Lale devri sonrasında İstanbul'da sözlü ve yazılı kaynaklarla yayılmaya başlayan yeni ilmi zihniyetin kesişme noktasında, her iki kaleminde izlerini taşıyan Marifetnamesi ile temas eder.

İbrahim Hakkı'nın görüşlerinin, müellifin din hatta din ile kaynaşmış bir muhteva gösteren ahlak görüşlerinin, müntesibi ya da muhibbani olduğu tasavvufi geleneğin temel prensipleri ve manevi iklimi dahilinde incelenmesinin gerekliliğini çıkarabiliriz.

İbrahim Hakkı'nın din ve ahlak görüşlerinin temelinde "insanın kendini tanınması" fikrinin olduğunu söyleyebiliriz. Marifetname'de de fanatizm ve otoriteden ziyade, tasavvuf inançlarını çok iyi bilen, yaşayan ve sahasına hakim bir irfan sahibinin mutedil nasihatlarını görmekteyiz. Tasavvufun kalbi; Allah'ı sevebilecek ve O'nun kesintisiz bir aşk ilişkisi tesis edebilecek duruma yükseltmek adına "dünya ile olan ilişkileri asgariye indirmek" yolundaki temel prensibinin tabii bir uzantısıdır. Bu prensip, uygulamada, salikin yeme, içme, konuşma, uyuma, alışveriş, istirahat gibi doğal ihtiyaçlarının da en aza indirgenmesi ve dini konulardaki iradi hassasiyeti ile gerçekleşir. İbrahim Hakkı'ya göre ahlaklı olmak dindar olmak ile sıkı sıkıya bağlıdır.

İbrahim Hakkı'nın ekonomik görüşlerinin; Kur'an ve hadis temelli İslam İktisat Teorisi ve bu teorinin en özgün yansıması olarak Asr-ı Saadet iktisadi hayatı ile karşılaştırılmasına da imkan kılar. Dini hayat iktisadi hayatın en temel parçasıdır. Bunu iktisadi ahlak ile açıklamak gerekirse, insanlar hem ahiret için iktisadi faaliyette bulunurken- ahlaklı yoldan- diğer taraftanda bu dünyanın nimetlerinden yararlanmak

için yoldan çıkabilirler. İktisadi ahlak ise tam bu ikisinin arasında bir tercih yapmaktan ibarettir. Ne olursa olsun herşeyden sonra gelecek tek dünya “ahiret”tir, ondan önceki yer ise “dünya”dır. Dünyanın, içindekiler için değersiz olabilmesi, “kendilerini bilme”leriyle mümkündür ve ancak dünya çalışmasından çekinen, kendini bilerek Rabbini bulur. Allah’a hizmet edene, dünya hizmet eder, dünyaya hizmet eden, dünya istihdam eder. Öyleyse bu dünyada ancak Allah ve onun gönderdiği Kur’an ile meşgul olunmalıdır.

İbrahim Hakkı’ya göre bu dünyada elde edilenler hayır için kullanılırsa hayra, şer için kullanılırsa şerre sebep olur. İnsanların servetlerini göze girmek için, gösteriş için harcamaması gerektiğini de belirtmiş ve bunun uygun iktisadi hayata ayrıkırı olduğunu belirtmiştir.

MUKAYESE VE DEĞERLENDİRME

Adam Smith ve İbrahim Hakkı’dan bahsettikten sonra bu iki alimin dünyasını karşılaştırmak ve değerlendirmek daha kolay olacaktır.

İbrahim Hakkı’nın iktisadi zihniyetinin, İslam’ın temel normları ve mensuplarında bu temel doğrultusunda oluşturmak istediği zihniyet ile içerdiği farklılığın, aslında teorik ahlak ve düşünce sahasına inhisar ettiği söylenebilir. İbrahim Hakkı’nın, ticaret hayatını ve kazanç faaliyetini ancak seyr-i sülûka kabiliyetsizliği nedeniyle mübah gördüğü “avam” ile, dünya işiyle meşgul olmanın Allahı anmaktan ve kemale ulaşmaktan alıkoyduğu yolundaki düsturun talimiyle şekillenen “havas” arasında yaptığı ayırım; gözden düşen faaliyetin, tasavvufi ıstılahtaki en açık anlatımlarından biridir. Bu durum aynı Smith’in kendi toplumu yanı sıra diğer toplumların da maddi refaha kavuşması gayesiyle komut verdiği “masum” hedefinin, bir kere yol aldıktan sonra “kapitalizm” adı altında sınıflar arası sosyal ve ekonomik uçurumlara yol açması; sermayenin, arka planında egoist duyguları yenmek üzere yazılmış dev bir kuramın varlığına rağmen moral değerleri bir yana iterek kendisinin “tek ölçüt” haline gelmesindeki paradoksa benzer.

Smith’in oluşturduğu otonom sistemde özellikle, serbest bırakıldığında, toplumun çıkarıyla uyum gösterdiği düşünülen bencil ekonomik dürtülerin sonuçta serbest pazar ekonomisine ve bu pazar etrafında şekillenen kapitalist sisteme yol açtığı görülür. Temel bir toplumsal pratikte dinin özünden uzaklaşma; aynı zamanda ahlak ve ekonomi alanlarının da dinden koparak farklı bir kisveye bürünmesiyle sonuçlanır. İbrahim Hakkı ve İslam Zihniyetinde bu durum tamamen farklıdır. Bir insanın kazançta ve servette payı, çalışmasıyla orantılıdır, toplumda herkes üretim, değişim, tüketim alanlarında şahsi ve toplumsal yararların beraberce yürütüleceği dürüst, ahlak temelli ve adaletli bir çalışma ve kazanma faaliyeti ile yükümlüdür. Çeşitli iş kolları arasında

dayanışma ve yardımlaşma esastır; bu şekilde yapılan her iş vacip ibadetler kadar değerli, bu ölçüler dahilinde yaşamak ise dini açıdan taltif edilen bir durumdur. Amaç fırsat eşitliği, optimal gelişme oranı ve istihdamı maksimize etmektir. İşte “evrende olan herşey Allah’a ait” ilkesi üzerinde temellenen toplumsal adalet anlayışı,

Batıda beliren toplumsal ilişki düzeninin tam tersine insanın bireysel davranışlarının, cemaatin ortaklaşa davranışlarıyla aynı çizgiye getirilmesini ve kurumların bu çizgi üzerinde oluşmasını sağlar.

İslamda fertlerin tercihlerini sadece “kaynakların kıtlığı” değil moral değerler sınırlamaktadır.

Bütün ekonomik faaliyetler, üretim, tüketim ve mübadeleler, ihtiyaç-fayda bağlantısını en adil bir şekilde gerçekleştirmek için yapılır. İhtiyaç, insandaki sadece maddi değil manevi eksikliği de kapsar. Burada “görünmez el” Allah’ın elidir. İslam ekonomisinin temel motifi; kaynak dağılımının, idamesinin ve kullanımının düzenlenmesinde, rekabet işbirliği veya fiyat sistemiyle planlama arasındaki noktada yer alır. İşte Osmanlı ahlak ve ekonomik yapısında bu normlar üzerinde hayat bulmuş ve yaşamıştır. Özetlemek gerekirse, Adam Smith’in yarattığı sistemde birey öne çıkarak merkeze birey konulmuştur. Fakat İbrahim Hakkı’nın savunduğu ve ortaya koyduğu sistemde toplumun faydası önemlidir. Hayatın merkezinde birey değil bütün toplum vardır. Yine Batı sistemine göre dünyanın merkezi batıdan ibarettir yani Avrupa’dır, Amerika’dır. Fakat İslam dünyasında doğu da batı da Allah’a aittir. Merkez dünyanın ta kendisidir.

Bora Altay, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi